

Írásbeliség és fejlődés

Hajnal István

Bármily nehéz is kultúrákat egymással összehasonlítani, bizonyosnak látszik, hogy a mi európai kultúránk a középkor végén csak egyike volt azoknak a fejlettebb kultúráknak, amiket az emberiség története ismert. Az előző évezredekben is elérkezett már a földi élet, – Ázsiában, Egyiptomban, görög-nél, rómainál, – a mi középkorunkhoz hasonlíthatóakra. De a maga korában sem volt középkorunk méltó versenytársa nélkül a Földtekén: az akkori kínai kultúrával szokás egy szinten elképzelni külső-belső életét.

Az Újkor négy százada: és ma mintegy felhőkarcoló tetejéről nézünk alá mindenre, amit valaha is emberi társadalmak teremtettek: és a Föld minden még ki nem irtott kultúrája sietve alkalmazkodik a mienkhez, hogy a magából valamit megmenthessen.

Miként történhetett ez? Milyen kiváltságot nyert ez a tizenkét emberöltő a sors-

tól, szemben a pár száz emberöltővel, amióta az ember létéről a Földön határozott, emlékszerű bizonyosságaink vannak?

Feleletet alig lehet rá adni másként, mint hogy igyekeztünk elmondani, miként történt. Az életnek titka nem nyitható meg egyetlen kulccsal: a magyarázat, okkeresés több felől megközelíthető, s amikor már a kimerültségig támadta, ostromolta a maga fegyvereivel, egyszerre megszakad minden gondolat, egy egységben lüktet fel bennünkben minden lelki hullám. Mintha egy pillanatra őseredeti élő lényeghez tapinthatunk volna. Amikor az ember eljut az érthetetlenhez, akkor érzi csak igazán úgy, hogy megértett mindent. S akkor aztán szinte önkéntesen sorakozik természetes rendbe az ezerféle történeti adat, esemény, irány, amin hiábavaló mesterséges erőfeszítéssel igyekeztünk addig uralkodni.

Csak ilyen értelemben vett magyarázattal szolgálhat végeredményképpen a történettudomány: a múlt emberét átéreztetve, magára hagyja a jelen emberét, határozza az utak felett, amiken a jövőjében haladni akar. Sem a múltól oksági magyarázatot, sem a jövőre nézve törvényszerű útbaigazítást nem adhat: csupán edzheti a lelket-szellemet, a múlt élet érzékeltetésével, a jövő számára.

Az élet minden területét, az anyagitól a lelki-szellemiig, kísérjük meg tehát korszankint, rövid fejezetekben egységbe foglalni, három évszázadon keresztül, a középkor végétől a XIX. sz. elejéig, amely időszakban a modern nagy átalakulás minden döntő tényezője kifejlődött: ha rá tudunk a történet nagy, igaz, átfogó jellemvonásaira találni, s odaadjuk bennünket azok megoldozó hatása alá, talán támadnak bennünk is a mindent megértésnek kielégülő pillanatai.

A KÖZÉPKOR ÉS ÚJKOR HATÁRÁRÓL

Ez az időhatár természetesen csak segédvonal gondolkozásunk számára, amit a történet nagy folyamára ráképzünk. Még ma is különféleképpen: Konstantinápoly elestétől /:1453:/, Amerika felfedezésétől /:1492:/, vagy egyszerűen az 1500. évi századkezdet veve: vannak azonban, s újabban mind többen, akik messze hátrafelé akarják visszatolni a vonalat, amely az újkor kezdetét jelentené a középkorral szemben, a XIII. vagy a XIV. századig: némelyek viszont a XVII. században látják a középkori életformák végét, s az újkoriak előnyomulását.

A történeti periodizálásnak problémája ez: keresni, hogy mily korszakok alkotnak belső egységet s különülnek el egymástól nagy életformáikban. A határoknak tehát mélyen kifejező értelmet igyekeznek adni, inkább időszámban, mint időpontban állítván azt fel. Mi a ma még általános gyakorlatot követjük, amikor az 1500-as századfordulótól indulunk ki az újkor tárgyalásában.

A „középkor”, „újkor” fogalmak természetesen újkori eredetűek, de már az újkor elejéről valók. A humanisták, amikor úgy képzeltek el, hogy az antik görög–római műveltség közel egy évezredig feledésbe süllyedt, s ők teremtették újra, nevezték el újkornak a magukét és az időt, ami a műveltség régi és új virágzása között, sötétségben folyt le, közép-kornak. A modernebb századok azután, büszkén nagy haladásukra, a középkort jóideig még sötétebben látva, más, az egyedüliség és fölény hangsúlyát adták az újkornak minden más történeti korszakkal szemben.

Az a törekvés tehát, hogy a korszakok elhatárolásának belső értelmet adjanak. S így a periodizálás kérdése a lényeg kérdésévé vált. Az újkor ott kezdődik, ahol az újkori fejlődés megindult. Meg kell hát lényegében értenünk azt, hogy mi tette az életet „újkorivá” a középkorral szemben.

Keresték e lényeges újat a politikai élet terén: a nagy, centralizált és nemzetivé váló államok kialakulása ekkor kezdődik. A társadalmi szervezet átalakulásában: a rendileg tagozódott társadalomban a polgárság előretörése. Az anyagi élet területén: a gazdasági élet kilép kicsiny, zárt köreiből, a kapitalizmus megkezdte a Föld felszínét átalakító szerepét. – Mindezen jelenségek azonban nyilvánvalóan összefüggnek egymással, valami általános, új szellem tölti el az embereket, akik minden téren így feszítgetik az eddigi formákat. Az ember, az emberi szellem változása lenne tehát az alapvető jelenség. Szinte kimeríthetetlen történetirodalom foglalkozott tehát az utolsó évtizedekben azzal, hogy a középkori és újkori ember lelki-szellemi típusát, egymással szembeállítva, megértesse velünk. Élettelen finomkodások mellett hatalmas ártó erővel kiragadott vonások állanak ma már előttünk az új ember belső struktúrájáról: oly új szellem, amely magától értetődőleg idézte elő a közösség életének nagy változásait.

Hogyan teremtődött azonban ez az új szellem? Némelyek szerint önálló, saját maga erejében rejlő átalakulással. Hogy lenne egy szinte saját felsőbb létét élő szellem, a mely az emberek fején átvonulva önmaga törvényei szerint alakulna és alakítaná az emberiséget. E valóságyszerűtlen felfogás azonban már elejétől kezdve szétporlott az élet teljességének szemléletén: az öncélú filozófia nem tudott úrrá lenni a történettudomány felett. A szellem az élet realitásaival kapcsolatban élt és működött: minden kicsiny lépésnél kölcsönösen hatottak egymásra s alakították egymást: az élet teljessége hömpölygött tovább mindig előre a történet folyamában.

Mindezen nagy külső és belső átalakulások tények tehát: s mégsem tudjuk mélyen átérteni őket, ha nem értjük meg, hogy miből, miért indultak meg? Miért épp négyszáz évvel ezelőtt jutottak hatalomra az erők, amelyek ez átalakulások mögött rejlenek?

Ha nem lenne oly általános, mély és oly egyöntetű a változás minden területen, egyszerűen eseményszerűen foghatnánk fel okait. Például egy, a kultúrkörön kívülről jövő lökésnek, – mint amilyenek a keresztesháborúk folytán támadt összeköttetések voltak az Orienssel.

Vagy tarthatnánk például valamely kiváló egyéniség művének: olyan egyházreformátorok, államférfiak mindig voltak, akiknek műve idők folyamán mind szélesebb hullámkörökben hozhatta mozgásba az egész életet. Vagy méginkább: egy maradványa az antik polgári kultúrának, például egy jogrendszer, valami tudós közvetítés folytán elhatalmasodott, először elméletileg, majd a gyakorlatban is. És legfőként, amint azt a gazdasági érdeklődésű modern kor szívesen elfogadta: valahol, valami területe a gazdasági életnek erőteljes virágzásnak indult, embereket teremtett, új szellemmel magukban: és az érdeklődés valóságos motívuma ellenállhatatlanul terjesztette mindenfelé e gazdasági formákat, lelkiséget, modern kulturális „felépítményt” is átalakítván maga felett. – A történetírásnak úgyszólván valamennyi ága igényt is emelt már a nagy kezdeményezés érdemére, saját szakterülete számára különösen a gazdaságtörténet, amely minden elemi megindulás területének tartja vizsgálódásának területét.

Az eseményszerűséget valóban nem lehet kikapcsolni az okok sorozatából: az élet lényegéhez hozzátartozik az. De esemény önmagában nem alakíthat át életet; csak ha szerves fejlődésbe kapcsolódik bele – s akkor máris nem az esemény a lényeg, csak epizódja a fejlődésnek. Vallásos, politikai, gazdasági és hasonló kezdeményezések sem forgathatnak fel önmagukban társadalmakat, mély és tartós átalakulásokat nem hozhatnak: hány nagyszerű, fanatikus energiájú kezdeményezés fakult el, mállott szét, idők múltán csak a középkor folyamán is, legyűrve, sőt ellenkezőjére fordítva vissza a tömegfejlődéstől, amely az élet egész nyalábjában nyomult előre!

Van valami különben is a kutató tudós szorongó lelkiállapotából az ilyen felfogásban, amely egyetlen izmot fejt ki csak a testből és annak funkciója alá akar rendelni minden élettani jelenséget. A figyelemnek nagyszerű koncentrációja szorítja egyetlen speciális területre: úgy érzi, gazdasági, vagy más egyes okok nélkül nincs mozgás, s hogy a mozgás oka tehát a gazdaság. De hát vallásos, politikai, gazdasági ösztönök mindig élénken éltek az emberekben: miért alkothatott valamelyikük ép az újkor elején különlegesen nagyot?

Együtt dolgozott itt az élet minden területe, elsőbbsége egyiknek sem bizonyítható: hanem ellenkezőleg, bizonyítható egyidejű mozgalmuk. Nem tudhatjuk egyéb magyarázatát adni újszerű hatásuknak, mint azt, hogy a talaj, amelyen érvényesültek, megváltozott. Az emberközösség valahogyan másként fogadta a kisebb-nagyobb mozgalmakat, mint azelőtt: nem engedte elveszni őket saját laza tömegében, megtartotta, tovaterjesztette, hatványozta őket: akihez visszakerültek, rá sem ismert már arra, amit ő adott előbb tovább, másszerű volt már tartalma, formája, értelme és feje felett hatott már, magasabb tény erejével. Nem az emberi természetes vágyak változtak meg, azok lényegükben örökké valóak: az emberközösség, mint történelmi matéria változott.

A társadalomtan újabban nagy gondot fordít arra, hogy az emberi közösség alapelemeit rendszeresen feltárja. Ha az emberek közötti érintkezésből minden pozitív tartalmat, – szeretet, félelem stb. – kikapcsolunk, és csupán csak az érintkezéshálózat élettelen vázát tekintjük, már akkor is látjuk, hogy milyen végtelen bonyolódott hálózat áll elő, s milyen bonyolódott dinamikája a hatás-ellenhatásnak. Az Én hat a Te-re, ugyanakkor a Te az Én-re: ha szót sem szól, akkor is: az Én már előre idomul a Te várható állásfoglalása szerint. Két ember már azzal is, hogy van, hogy valóban vagy képzeletben létezik egymás számára, már ezzel is kölcsönösen alakítja egymást. Számos embernél már kikutathatatlan bonyolulttá alakul az emberközi viszony. És azonkívül nem is csupán emberközi hatásokról van szó már, hanem arról a hatásról is, ami a kölcsönhatások folyamán kialakult nézetű, érzületű lecsapódott, vagy éppen intézményszerűen reális testet is öltött. Hitek, szokások, elvek, szabályok: maga alkotta érzés és gondolatfelhő az ember felett, amelyhez legbensőbb és legegyszerűbb pillanataiban is valamiképpen igazodnia kell. Mint a Föld levegőrétegében a test, úgy él az ember lelke a belőle kisugárzott nem anyagi levegőben.

A természetnépek érintkezése a személyes érintkezés: valóban élettelen érintkezés, ez érzékelés útján támadható eleven hatásokkal. Hiszen bárkiről is olvassunk bármennyit is ma a távolban, pár percnyi személyes érintkezés szinte varázsszerűen életteljesebb megis-

merést jelent számunkra. A személyes érintkezés sokféle természetes eszköze közül a legmesterkéltebb a beszéd. De a közösségalakulás szempontjából a leghatásosabb. Az ösztönszerűség mellett az ész, a gondolat szerepe nyomul általa előre. Öntudatosá teszi a belső mozgalmakat; csak így közölhet azokról valamit másoknak. Közös fogalmakká kell formálnia azokat, elvonva saját egyéni természetükből sokat, hogy mindenki más ráeszmélhessen bennük saját hasonló belső mozgalmaira: a közös, jellemző vonásokat kiemelnie, tehát absztrahálnia. A nyelvben felraktározott közös fogalmak a természetes kultúrfok társadalmának hosszú fejlődés útján szerzett közös kincsei, nélkülözhetetlen közös eszközei: a társadalom összetartozóságának alapszervezete. Minthogy az emberek közötti érintkezés nem mechanikai, nem egyszerű hálózat, hanem dinamikai, folyton működő kölcsönös hatás mindenki között, minden ember állandóan változónak tekinthető, mihelyt társadalomban van beosztódva: változónak a szellemi lecsapódás is. Ahol emberi közösségek keletkeznek, törvényük a változás.

A közösség, amely így alakulhat, még jórészt a személyes élmény érintkezésében áll egymással, bár a szó már sosem látott emberekről, szokásokról is hírt adhat. Igazi szoros közösség kapcsolat még csak a hosszas együttélés által keletkezhetik. Egy helyhez kötött csoport alkothat még csak valóságos, egymás hatása, közös érzés-szellem lecsapódásuk hatása alatt élő közösséget. De valóban élet-közösséget. Minden érintkezés szemléletes, semmi sem csupán elvont, gondolatbeli. Az ember élete oda van növe társaiéhoz, környezetéhez, a természethez: együtt él föld és ember.

A szó, hagyományképen, összeköti a múlt emberével: s összeköti a zártabb kicsiny közösséget nagyobb távolságokkal is, földrajzi, vagy politikai kereteken belül. De a múlt emberének alakja nincs a maga természetében közötté, nincs reális képzelete róla, csak annyi, amit az utódok az elődből a maguk képzelete szerint alakítottak s hagyományyszerűen továbbadtak. Regés alakok: a múlt életével nincs az ember reális kapcsolatokban. Nincs a távolsággal sem: szó ritkán és százszor változva ér a messzi elődtől el hozzá. Nagy politikai egységek alakulhatnak az idők folyamán, de lényegükben csak a részek összetevődései maradnak: a politikai főhatalom alkalmilag igénybe veszi őket, de nincs az élet minden vonatkozását átjáró szervezet. Csak hatalmi organizmus, nem élet-organizmus.

A mozgás, ami a közösség belsejében történik, kicsinykörű tehát, nem maradandó. Halaadás a közösségszervezetben mindenesetre van, hiszen emberek érintkezése folyik: de lassú és nem biztos, külső megrázkódtatások visszavethetik, népeket dobhatnak át egyik földrészről a másikra. Amit, kultúrjavarokban az egyik generáció teremtett, nem szállhat át hiánytalanul, változatlanul a következőkre: a szóbeli hagyomány keveset tarthat fenn és másított értelemmel. Amit egy kor elbeszél magának, abból a következő korszakban monda lesz, számos változattal és értelmezéssel.

Sajátságos dolog, hogy amíg az európankízüli kultúrák történetének kutatói azok írásbeliségének fokát tartják a legjellemzőbb vonásnak, addig a mi európai kultúránk vizsgálatánál ez a szempont szinte elesik. Megállapították, hogy az egyiptomi, a hindu, a kínai kultúrában a társadalomnak rendekre való tagozódásában mily nagy szerepe volt az írást hatalmukban tartó és az írástalan rétegek közötti különbségnek: Kínában szinte évezredekre döntő szerepe. Nálunk csupán az általános fejlődés kísérőjelenségének tartják az írás közösségalkotó természetének jelentőségét félreismerve, még az újkort illetőleg is csak mellékesen méltányolva.

A szociológia nyíltan hangoztatja ugyan, hogy a természetfok az íráshasználattal válik csak tulajdonképeni értelemben vett kultúrfokká: de az írásnak, mint új érintkezési eszköznek, jelentőségét alig méltatja: hiányzik hozzá ép az európai fejlődésre vonatkozó történeti feldolgozás. Így következik az, hogy az írásnak, mint szociológiai fenoménnek, nincs eddig alapos tudományos feldolgozása. Csak a könyvnyomtatással kapcsolatban eszmélünk rá, hogy az írásbeliségnek, illetve inkább az irodalomnak, szerepe jut a társadalmi kialakulásban. Az európai korai középkor túlnyomó szóbeliségét, a kései középkor egyre elhatalma-

sodó írásbeliségét egyszerűen csak annyiban hozzák összefüggésbe az általános fejlődéssel, hogy jellemző, de magától értetődő kísérőjelenségének tartják.

Az írásbeliség tényleg kísérőjelenség. Szerepét nem fejeznék ki pontosan, ha történeti tényezőnek neveznék. Részben túlbecsülnék ezzel, önálló lökőerőt tulajdonítván neki: részben azonban korlátoznánk is jelentőségét, amely nem hatásszerű, hanem az élet minden ágát s területét átszövő, organikus fejlődésre alkalmassá alakító mivoltában áll.

Az írás az emberek egymásközötti érintkezésének az eszköze. A szociológia viszonyodásméletének /:Beziehungstheorie:/ lenne hivatása, kimerítőbben, mint eddig, foglalkozni.

Már a szó-nyelv is növeli a mélységet s távolságot az emberi közösségalakulás lehetőségeiben: bár bizonyosfokú elvontsággal, nem tudván az élet egész teljét magával hordozni, mint a legközvetlenebb személyes érintkezés. A múlttal, a távolsággal való kapcsolódást lazán tudja fenntartani; de mégis valamiképpen, míg az egyszerű személyes érintkezés csak a jelen kapcsolata.

Az írás az élet teljességéből, kezdetlegesebb fokán, még kevesebbet ölel át: még radikálisabb levont műveletet jelent, mint a beszéd. A múlttal, távolsággal való kapcsolat céljaira azonban sokkal pontosabb szolgáltatokat tehet, mint a nyelv: hiszen maradandóan meganyagiásítja azt.

Máskülönben azonban alkalmazhatók reá az érintkezéstan elemi szabályai. Mint a jelen embereit összekötő eszköz, nem csupán egyszerű összekötő vonalat jelent az egymásnak írogató emberek között. Aki ír, az máris viszonyul ahhoz, akinek ír: és fordítva. Az író, másokat alakítva, maga is alakul. A levélváltó két ember egészen mást jelent már, mint ketten, kapcsolat nélkül, jelentettek. Egy írásbelileg összekötött közösség egészen mást, mint írásbeliség nélkül. Úgy mondhatni, hogy egymáshoz való viszonyra átszervezték egymást: kiki egyéniségének az írásbeliség által megkívánt oldalát fordítja a közösség felé. Lehet, hogy az élet teljéhez képest igen „egyoldalú” módon: pl. csak az üzleti érintkezés szempontjából. Ezt az oldalt azután az írásbeliség által adott közösség lehetőség szinte torz módon is kifejelesheti, más életterületeket elsatnyítván: az új közösség oly munkalehetőségeket nyújt, hogy a részvevők életenergiáját szinte teljesen igénybe veszi. Ez azonban csak a fejlődés, az írásbeliség haladottabb fokaira áll: kezdetben az életelemelek még sokkal nagyobb arányokban vegyülnek az írás által megnyitott új szervezetben, közösségben. A lényeg az, hogy a jelen közösségeit az írás megszervezi, ha gyakran csak egyoldalú szempontokból is: a beléjük tartozó ember viszonyban érzi magát a többiekkel, észszerűen kiszámíthatóknak látja azokat.

Mint a nyelv, úgy az írás is viszonyba hoz tehát az emberekkel: közösség-alapot teremt. Kifejezéseket, fogalmakat, amelyek közősek akarnak lenni: az életnek új absztrakt lecsapódása keletkezik a közösség feje fölött. Sokkal intenzívebben, mint a nyelv által: az írás időt enged az író számára, hogy homályosan mozgó képzetait következetesen, észszerűen, energikus belső művelettel fejezze ki. Az író gondolkodását radikálisan fegyelmezi, a közösséggel azonos alapra igyekszik formáit, kifejezéseit hozni. S már az anyaggá lett beszéd is biztosítja e lecsapódás nagyobb arányait, valamint állandóságát is: a beszéd szétfolyik, az írásgondolat a közös állományt növeli. A lecsapódásnak e gyorsulása önmagát hatványozó.

Az írásközösség emberei, kölcsönös írásos érintkezés nélkül is, érintkeznek egymással: a lecsapódott közkincshez igazodik mindenki, az egyesülés, összefonódás, szerveződés tehát állandóan tart és pedig úgy a tagok egymáshoz való igazodásában, mint a közösségkincshez igazodásában, valamint a közösségkincs állandó növekedésében. A fejlődés önmagát hőmpolygeti előre, önmagát nagyítván mindig. Az egyénnek a közösséghez viszonyuló élet-oldala mind kiszámíthatóbbá lesz, mind később és alkalmasabb: ezek az oldalak mindinkább közkinccsé válnak, „öntudatosodnak”. Elsősorban az értelem területére áll ez: az érzés sokkal egyénibb, mint az ész: az egyes az érzületi bensőt sokkal kevésbé tudja kifejezni, mint az észszerű bensőt: azaz a közösséghez sokkal kevésbé tudja viszonyítani, közösség-alapot alkotó fogalmakat teremteni belőle. A ráció szerepének előnyomulása az írás ál-

tal tehát természetes következmény: az érzelmi elem felszínre hozása csak az írás egész fölényes, szinte beszédszerű használatával lehetséges. Az elemibb, önállótlanabb tömegírás a ráció szerepét növeli: „logikus”, racionális gondolkodásmódot nevel.

Az írás e közösségszervező, fegyvelmező hatása tehát egész más terepet létesít a jelen embere számára, mint a beszéd. Ehhez járul még az, hogy az írás nincs távolsághoz kötve: messze területeken is pontos közvetítő. Az angol kereskedő pontos viszonyba léphet az itá- liaival: gazdasági szempontból alaposabban megismerhetik egymást. Különösen hatékony az írás, ha, mint nálunk volt, egy közös, népnyelv fölötti nyelven lép közhasználatba. Messzi távolságok emberei között való érintkezés még nagyobb erőt ad a fejlődésnek, amely a lecsapódásokat előidézi: a meggyőződést, hogy közös emberi oldalak vannak, kiismerhetők, kiszámíthatók, még fokozottabb mértékben növeli. Egy-egy távoli levélváltás még ma is reveláció hatását kelti abban, aki meg nem szokta, az írás hatalmától függetlenül is az írásnak szinte szuggesztív emberi közösségképző szerepe, nagy távolságokra is, bizonyításra nem szorul tehát.

Tehát egy tízezer tömegű közösség írásbeliség használatával, ugyanakkora írásbeliség nélküli tömeggel szemben, tehát nem csupán azt a különbséget jelenti, amit általában tulajdonítanak neki. Nem annyit jelent csupán, hogy a tagoknak módjukban áll most már írásban is érintkezni egymással. Nem is csupán annyit, hogy tízezer kevésbé művelt, fegyvelmezett gondolkodású ember helyett egy új tízezer él egymás mellett. Hanem egyúttal egészen más materiát jelent az új tízezer a közösség szempontjából: változott az egyes ember is, a közösséghez való viszonyulás szempontjából: de főként teljesen megváltozott maga a közösség, egészen más a tartalma, dinamikája: egészen másként mozgatja minden hatóerő, mint aze- lőtt. Az életnek sok lényeges oldala, területe háttérbe szorul, olyanok, amelyek a személyes érintkezés közösségénél döntő szerepet játszottak: helyettük egyoldalúságok, főként és időnként a racionalizmus egyoldalúsága, törnek elő. Az írásbeliség fejlődésének különböző fokain egész más társadalom-materiával van dolga a szociológusnak, történettudósnak.

Még pedig félreismerhetetlen e fejlődésnek „demokratikus” tendenciája. Minden közös- ség, a szóbeliség idején is függ a benn foglalt emberszámtól. Nemcsak mennyiségben, hanem minőségben is: alapelve ez a szociológiának. Kiskörű társadalom a helyhez van kötődve, saját körének speciális vonásait teszi közkinccsé, kizárólagossá. Nagyobb tömegek valóságos bevonása /tehát nem csupán külső hatalmi határok kitágulása, hanem a valóságos viszonyodás egymáshoz:/ az emberi élet mind több oldalát, sajátágát hozza öntudatra köze- ledvén ezzel az ú.n. „általános emberi”-nek közkinccsé tételéhez. A szóbeliségnek etekin- tetben azonban megvannak a maga határai: élőszóval intenzív közösséget nagy tömegek- ben, kiterjedésben létre hozni nem lehet. Az írás azonban határok nélkül való. Akár terüle- tileg terjed egyes társadalmi rétegekben, akár mélységben, alsó rétegeket hozván fel az írásközösségbe, mindenképpen minőség-változást okoz. És pedig minél nagyobb tömege- ket, annál gyorsabb fejlődéssel, annál erősebb tempóban sodorván az „általános emberi” alap elfogadása felé. Nagy embertömegek bevonása egy kultúrkörbe mindenképpen változá- sokat jelent a struktúrában is: e tényt alig használta fel eddig a történelemtudomány, holott pl. görög és római kultúra „bukása” kétségtelenül elsősorban ebből vezethető le. A zárt kultúra felhígult, s új életelemelek toluhhattak így bele: viszont nem semmisült meg, óriási területeken, tömegekben folytatták elemei továbbképző munkájukat. – Az írásbeliség-kul- túrában az ily tömegfelvételnek még fokozottabb a jelentősége, az előbb kifejtett elvek folytán. Az írásbeliség elterjedésével, lefelé hatolásával az új tömegek szükségképpen az „általános emberi” felé való haladásra készítetik a fejlődést.

A jelen és a távolság megszervezésével legalább is ugyanolyan jelentőségű a múlt-jelen- jövő emberiség együvé szervezése az írásbeliség által. Nem szabad megállanunk itt sem annál, hogy az írásban megörökítést csupán a felhalmozás lehetőségének tekintsük. Szer- ves, egymást növelő, tápláló, minőségét megváltoztató kapcsolatról van itt szó. Már az egyes ember életén belül is. Mindenekelőtt, lehetőség lévén a tartós megrögzítésre, már ez maga

is készíti az egyént, hogy élményeit, gondolatait, terveit formába öntse, önmaga előtt is; öntudatosságát épügy növeli, mint, lazább eszközökkel, a nyelv is. Az írásban való gondolkodás már magával az írástanulással megkezdődik: s aztán mind fegyelmezettebben folytatódik. Radikális fegyelmező iskolája a kifejezőképességnek. S hatása nagy a következetes, tervszerű koncepciót illetően: ma is tudjuk, gondolataink mint tisztulnak akkor, amikor írásban fejezzük ki őket: sok tévedésünkre csak így jövünk rá, a papírosra való objektíválás által szinte kívülről tekinthetjük át gondolatainkat, ellentéteikből, a támadt nehézségekből így konstruálhatunk magasabb, összefüggést adó koncepciókat. Az előszó embere szinte csak az illető pillanatban támadt gondolatait használhatja: az írás embere elé rég elfelejtettek, de feljegyzettek is kerülhetnek, olyanok, amikre e pillanatban szinte meglepődéssel tekint s amelyek aztán végső konklúzióira nagy átalakító hatással lehetnek. Egészben véve a jelen és a múlt pillanatok emberét egy struktúrába igyekszik önteni az írás: ha nem is jegyez fel mindent, gondolkodásmódja mégis csak ily irányban alakul, szerveződik. De a külső életben, cselekedeteiben is nyilvánul ez a hatás. Már maga a fogalmazás művelete is képessé teszi komplikált tervkifejtésre, tervszerűsége, céltudatosságra. Annál inkább, mert a gondolat kifejezés e meganyagiósodása, az írás, idegen gondolatok felvételére is képesít, idegen koncepciók beledolgozására a saját koncepcióba. Hosszú, sok részletű, finoman kidolgozott terv lehetősége terem meg: s lehetőség az egésznek egy célra való idomítására. Írás nélkül csak érzésszerűen, s így csak nagy momentumaiban megrögződő tervszerűség lehetséges; impulzív jellegű a tevékenység minden téren. Az írás adja az életnek cél-struktúráját: elvisz a pillanatnyi élettől bennünket, – s annak teljes élvezetétől is, – s e helyett céltörekvések sorává teszi az egyéni életet. Mindenütt tehát: öntudatosodás, elvonatkozás az élet-teljétől, célratörés, tehát racionalizálódás. Különösen az élet reális területén mutatkozik e racionalizálódás gyors, gyakorlati haszna: a kereskedő számvetése eszközeivel, ügyfeleivel, áru termelőterületének s piacának megszervezése. De ugyanígy pl. az állam területén is, különösen a vezető jelentőségű ágban, a pénzügyekben.

Egy emberélet tehát sokkal kevésbé tevődik már pillanatokból össze, mint a szóbeliség idején: éveket, egész férfikort átfogó koncepciók szerint mozoghat az. S ugyanígy szervezi össze az írás az egymásra következő generációkat. Ismét nem csupán anyagfelraktározásról van szó. A szóbeliség láttuk, hagyományt teremt, amely az utódok alkotása az elődökről, csak kis részben az előd tényleges hagyatéka az utódokra. Az írás-hagyomány azt adja, amit írója gondolt, változhatlanul. Az utód kényszerül, felvenni azt a maga meg gondolásába, úgy amint kapta. Ha nagybőrbányú az íráshagyomány, lehetetlen már rá nem ismernie arra, hogy az elődök mit akartak kifejezni: el kell ismernie a múlt emberét s rá kell ismernie benne az örök, közös emberi tulajdonokra. A generációk nem kezdik már szinte újra a kultúrjavak termelését: az előzőkhöz csatlakozhatnak, azokra, vagy azokkal tudatos ellentétben, építhetnek tovább. A szóhagyomány egy képzelt embert, kort, tettet érvényesít: az íráshagyomány, – csak jól megindult írásbeliségről beszélünk, – ellenben a valóságot.

Minél erősebb az írásbeliség, annál több valóság-elemet vesz fel, hagy hátra, annál inkább készíti az életnek valóság-felfogásába az utódokat. A közös emberi tulajdonok, a közös emberi sors felismerése annál bizonyosabbá válik: az utód az elmúltak szerves folytatásának érzi magát. A külső élet területén óriási gyakorlati jelentősége van: az egyén kezdi saját életén túlnővőnek látni tetteit: az államférfi érdekklődése a harci sikerek helyett az intézményes sikerekre irányulni: a kereskedő koncepcióját több generációra szabni. A közönségélet eddigi rövid hullámhossza százados hosszúságokat vesz fel. Az írásban generációk lelke, élete, intézményei beszélgethetnek egymással: ismertethetik meg egymást eredményekkel, tanulságaikkal: öntheti öntudatossá mindazt, amiben addig csak az ösztönök világából kifelé cselekedtek. De nem csupán a kultúrjavak, intézmények kontinuitását adja meg az írás. Épp azzal, hogy idegen korszakokat ismertet meg egymással, egyáltalán öntudatossá teszi a kultúrjavak kezelését, fejlesztésének irányát. Az általános emberinek a felismerése a múltban talán még inkább szolgálja ez általános emberinek előtörését, mint a messi

távolságok embereiben felfedezett közös tulajdonok. Pl. a mi középkorunkat illetően nemcsak a történetírás szerepére kell gondolnunk: a jogi élet évszázados régi okmányokra nyúlt mindig vissza, amelyekben a reális gondolkodásformák azonosságát a magáéval mindig szembe előtt tarthatta. Végső eredményében tehát az írás felszabadította a hagyománynak emberfölköttiség-varázsától: az előző-korszak megismerése a dialektika emberi sajátosságát csak fokozhatta. Amíg tehát generációkat összekötött, másrészt előidézte és mélyítette generációknak egymással szemben való állásfoglalását is. A dialektikával való fejlődés üteme meggyorsult, s egyúttal el is mélyült. A természetnépek fejlődése a mai tempóhoz képest szinte mozdatlanlanságnak tűnik fel: a középkor első nyolc százada, úgy hisszük, nem hozott annyi strukturális változást, mint utolsó három százada: s ez utolsó három század annyit, mint ma egy félszázad. Az írásbeliség lehetővé teszi az emberi-közösség alapjai felett való öntudatos gondolati rendelkezést: a közösség írásbeliség-struktúrája lehetővé teszi az ily rendelkezések gyorsütemű megvalósítását.

Az „általános emberi”, a homogén „emberiség” öntudatos fogalmának gyors kifejléséhez vezet tehát az írásbeliség: évezredek múlt közössége és az egész Földkerekség közössége ily érintkező eszköz segítségével alakulhatott ki. Amint a nyelv közösségképző szerepét méltányoljuk, úgy kell megfelelő különbözőségei tekintetbevételével, vizsgálnunk az írásbeliség szerepét is méltányolnunk az emberiközösség – struktúra alakulásának vizsgálatánál. A terjeszkedő határok, sajnos, a múltba visszafelé már nagyjában megvannak adva: a „történelmi kor” – amivel öntudatlanul is az írásemlékkel rendelkező múltat szoktuk jelölni, – határai valószínűleg nem tolódtak már jelentékenyen visszafelé. A Föld összes népei szintén bele vannak már vonva ez írásbeliség-közösségbe. Új tömegekkel, területszerinti gyarapodás már nem várható: mint eddig, hogy az arab, vagy az orientális kultúrák bevonása új vonásokat adjon az európainak. A mélységben való terjeszkedésnek lehetőségei még óriásiak: de ezek már nem adnak új állománnyal való gyarapodást, hanem csak új erők érvényesülését. Az írás-érintkezéseszköz a telítettség korában jár: felvett már mindent magába, ami azelőtt a hangnyelv birtoka volt. Tökéletessége annyira emelkedett, hogy a személyes érintkezés hatásával tud versenyezni. Mind mélyebben és mélyebben nyúlt le az ösztönök, a természet világába s hozta öntudatra azok kincseit, a legfinomultabb módszerekkel, fogásokkal. Önmaga szerepét kezdi bevégezté tenni ezzel: különösen, amikor a művészetek és a mozgó kép az érzékelhető élet élénkvarázslásával kielégíti. A telítettség ez állapotában az írásbeliség egyoldalú szerepének meg kell szűnnie. Nem fegyelmez többé egyoldalúan: írás-olvasás természetünké vált és már emberöltők óta szinte inkább célunk az, hogy hatóerejét magunkról elhárítsuk, csupán csak eszközként használjuk a természetes élet szolgálatában. Ismét a szóbeliség a vágyunk, az írás lehető kiküszöbölése: az ösztönyszerűség az érték, művészetben és életben egyaránt. Nem egyedüli ily kora ez az írásbeliségnek: tárgyalásaink folyamán látni fogjuk többször felmerülését, jelentőségét.

Az emberi érintkező- és kifejező készség változását s hatásait az általános történetre vonatkozólag nem szabad tekintet nélkül hagynunk: mint a szóbeliség korában, úgy az írásbeliség korában is ennek kell minden fejlődés általános alapjaként szerepelnie. S az ember élete más emberekkel való viszonyban kapván csak lényegét, e viszony, érintkezés módjainak változását, a változások hatását alapvetőeknek kell tartanunk minden továbbira nézve. Nem egyszerűen az érintkezésnek írásbelivé változását konstatálnunk, hanem levonnunk ennek szociológiai következményeit is. Az írásbeliség megvan; nincs aki el nem ismerné azt, hogy nélküle a mai világfelépítés lehetséges lenne: nincs, aki el nem ismerné azt, hogy emberi anyagot átformáló hatása ne lenne. Elismerik ezt, futó pillantással, a múltra vonatkozólag is: s mégis alig van történeti vagy társadalomtudományi korszakvizsgálat, amely az írásbeliség szerepével behatóan foglalkoznék. Ha formáló, szervező hatása van ma, miért ne lenne a múltban is? Hol kezdjük e hatás komolyabb értékelését? Miért engedjük, hogy egyre csak az állami, jogi, gazdasági stb. élet tolja előre az írásbeliséget, s az sohasem azokat? Mi-

ért vesszük szerepét mindjárt kezdettől azonosnak a beszéd szerepével: természetesnek, magától adódónak.

Még a legközelebb álló tudományok, a pedagógia, is elhanyagolja a nagy szintkülönbségek vizsgálatát, amelyeket az írásbeliség különböző foka, elterjedése kétségtelenül jelent az egyes korszakokban. Holott az oktatástörténetnek konzervatív vonásai ellenére is, természetesen alapjai az írásbeliségben vannak: az alulról felfelé törő művelődésben. Az oktatástörténetnek a fejlődés folyamán érvényesülő pedagógiai elveket e szempontból kellene elsősorban vizsgálnia. Azonban egyenes adatok, források hiányában megáll e kérdésben, feladja a lehetőségeket, amelyek más területeken kínálkoznak. Bár még az egyenes megemlékezések feldolgozására sem helyez súlyt; a középkor neveléstörténetének számos finoman boncolgató feldolgozása van, de az alapot, az írásbeliség térbeli és mélységbeli elterjedésének szerepét összefoglalóan még senki sem méltányolta. És még kevésbé használta ki e célra a vizsgálat más, természetesen adódó módszereit: írásos emlékeinknek e szempontból való vizsgálata utóvégre csak mégis hozhatna pozitív eredményeket? Soha neveléstörténeti író meg nem ismerkedett közelebről a diplomatika szaktudományának még főbb eredményeivel sem. A specializálódás általános hátrányai tán sehol sem mutatkoznak annyira, mint a neveléstörténet és az oklevéltan egymástól való elzártágában, öncélúságában.

A tény, amit leszögezhetünk, mint közismertet, az, hogy a középkor első felét, kb. a XII. sz.-ig élesen megkülönbözteti a kismérvű írásbeliség az utánkövetkező „kései középkor” három századától, amely a hirtelen fokozódással elhatalmasodó írásbeliségnek kora.

Ugyanezt a XII. századot találjuk az újabb történetirodalom mindkét ágában a középkori fejlődés választóvonalának: akár szellemi, akár anyagi fejlődésről legyen szó. Mint említettük, minden életterület történetírása saját magának követeli a kezdeményezést, a fejlődés megindításának érdemét, bármennyire kényszerül is a többi területtel való folytonos összjáratot méltányolni. Az írásbeliség struktúráját átalakító hatásaira azonban senki sem gondol.

Ismételjük, nem fogjuk fel történeti „tényezőnek” az írást: nem kiinduláspont, mástól függetlenül. De mindenesetre elemibb s általánosabb alap a kiindulásra, mint a közösség-életnek bármelyik külön oldala. Hatása nem lökésszerű, nem mechanikai erőhöz hasonlítható: inkább vegyi anyagéhoz, amely minden már eddig meglévő hatást más természetűvé tesz, mint volt azelőtt. Nem független az élettől: nem egészen kívülről, minden előkészület és szükséglet, a viszonyok érettsége nélkül esett bele az emberi fejlődés folyamába. De amikor már élethez alkalmazkodva megjelent, akkor alapjában változtatott mindent. Szerepe legjobban megfelel az új, általánosan elismert felfogásnak, amely szerint a fejlődésben alapvető újítás egyetlen emberi gondolat vagy érdek felmerültével nem magyarázható. Az írásbeliség szerepének méltánylása nem az intellektuális okok magyarázása túlbecsülését jelenti: ép ellenkezőleg. Amíg a szóbeliség uralkodott, a társadalom szerkezettagjai, részecskéi síma gépkerekeként, egymást ép csak érintve, egymás mozgását fel nem véve, forogtak egymás mellett. Az írás fogazottá tette e kerekeket, mind finomabban: s az önálló alkatrészekből mozgásukat egymásra átvivő, egymást módosító alkatrészek lettek. Az írásbeliség az, amely apró tömegmunkát fog meg, az élet minden területén: az atomszerű hatásokat nem engedi eltűnni, hanem megrögzíti, s érvényesíteni engedi azokat, összegyűjti, nagy közös eredőre hozza őket. A nagy gondolatok, nagy akaratok helyett a legapróbbakat, de legáltalánosabbakat, legéletképesebbeket. Ahol azonban az írást megjelenni látjuk, tudjuk már, hogy ott az, ami az emberi külső és belső életben addig inkább ösztönösen történt, most öntudatosá kezd válni: az életnek azon területe ettől kezdve mindinkább absztrahálódik, objektíválódik. Az akkori ember e területet szinte maga elé vetíti már, s kívülről, öntudatosan veszi vizsgálat alá. A tervszerűség, a koncepciókkal való öntudatos munka, a kombinált s kombinált munka lehetősége adatik meg ezzel.

A legáltalánosabb érvényű alap a fejlődés vizsgálatára: ép azért, mert csak forma, készség, nem pedig tartalom, vagy hatóerő. Egyoldalúnak látszik, s kissé szomorúnak is, az emberiség nagy újkori lendületét ilyen technikai készségszerűséggel magyarázni. De csak ak-

kor, ha egyszerűen technikai készségnek fogjuk fel. Azonban nem az írást s a papírost kell csak látnunk benne, hanem azt, hogy az írásgondolat évezredes fejlődés eredménye, hogy a szociális életnek egyik legmélyebb jelentőségű alkotása: hogy az emberi életnek mily évezredes önmagafelé emelkedő örök munkáját kívánta az, míg odáig jutott, hogy gondolatait, homályos belső világát közérthetően meganyagosítsa. Az egész életnek kellett dolgoznia ezen, öntudatosodnia, az anyagi objektíválás gondolatáig: vizsgálnia – ismét szinte öntudatlan öntudatosságról, tömegaprómunkáról van szó – addigi kifejező eszközeit, amíg eljutott a jel- s képirástól a szótagírás nagyszerű gondolatáig, s innen a hang-írásig. Óriási út ez, az egész élet tudatosodásának kellett évezredekig dolgoznia rajta.

S amikor az írás szerepét vesszük fel kiindulópontul, akkor nem is az írásról szólunk, tulajdonképpen. Nem arról, hogy az írás mint alakította át a gazdasági életet: hogy közhasználatbavételével mint lökte előre a közösségelet más ágait is. Hanem ellenkezőleg, mi akkor az élet egész teljének változásait vizsgáljuk: sokkal teljesebb életét, mint a történettudomány bármelyik más szakterülete. Nem naívu, egyik életág lökéseit a többire: hanem érzékeltetni akarjuk az élet apró tömeglépéseit: oly lépéseket, amelyekben egyszerre minden, az egész élet benne van. Csupán azzal a különbséggel, hogy a fejlődés lényegét az emberek nagy tömegekben való egymáshoz viszonyodásának sokkal szorosabbá válásában látjuk. Az egész újkori fejlődésnek minden ujjongással fogadott nagyszerűsége, s minden, ma már megrendülve tapasztalt egyoldalúsága benne van ez alapgondolatban: a szervezetté vált társadalmak hatalmas célratörékvései, bámulatos, csak ily közösségerővel elérhető eredményei: másrészt pedig a természet talajától való csenevész elválás, egy magukcsinálta atmoszférába való áttelepülés, a közösség cél felé irányuló lelki-szellemi szervek egyoldalú torz kifejlődése, s elsatnyulása a többi szerveknek, amelyek, s valamennyien együtt, tehetik csak képessé az embert arra, hogy teljes életérzéssel gyönyörködhessék abban, amit számára e földi élet nyújthat.

AZ EURÓPAI ÍRÁSBELISÉG FEJLŐDÉSÉNEK MENETE A KÖZÉPKOR VÉGÉIG

Miként s mikor vonult be az írás Európában az életbe? Hogyan van az, hogy egy időpontban kezd szerepe társadalomalakítóvá válni, holott azelőtt is volt írás, ilyen szerep nélkül?

A fejlődés oksági kérdésére nézve döntőnek látszó kérdéstevések. Aki az írás szociológiai jelentőségéről, az előadottak értelmében, meg van győződve, az előtti tulajdonképpen közömbösek. Számára elég, ha az írásnak az életben való megjelenését megállapítja: e megjelenés következményeit azután csupán vizsgálja a történeti folyamatokkal kapcsolatban. Voltaképpen mi is erre az álláspontra helyezkedünk: minthogy azonban az írás megjelenését nem akarjuk tartani s nem is tarthatjuk lassú fejlődésnélküli, előzménynélküli jelenségnek, mint semmi más hasonló újítást sem, egyszerűen vázlatát adjuk annak, hogy miként képzeljük el a megelőző folyamatot. Ha élettelenül, egyoldalúság nélkül képzeljük el, ezzel már meg is adtuk az okokat: a történeti okságmagyarázat tulajdonképpen más sosem lehet, mint az előző folyamat természetes elképzelése.

A klasszikus ókorban az írás nagymértékben szerepelt már a gyakorlati életben. Valamiképpen azonban mégsem vált általános érvényűvé. Használta az irodalom: a tudomány: – elsősorban a jogi: mégpedig széles gyakorlattal, jogügyletek megőrkítésére. Használta az üzleti élet: a hitelélet oly mértékben, hogy némely vonásaiban a mai hitelállalattal mutat hasonlóságokat. A művelt osztály írástudó volt. Az íráshasználat olymértékű, hogy kifejezett gyorsírást is teremtett maga mellett. – Másrészt azonban, a magasabb iskolázásban részesült rétegen kívül, az írás munkája rabszolgamunka volt. Amíg tehát egyrészt valójában az akkori magas civilizációnak megfelelő volt az írás szerepe, másrészt a társadalom, a gazdasági élet alapszervezete útjában állott terjedésének.

Bizonyára nyomon követhető a római kultúrfejlődésnél is az írásbeliség szervező szere-

pe: az ú.n. polgárisodott társadalom kialakulása nélküle el nem képzelhető. A nehézség az, hogy, a monumentális feliratemlékeken kívül aránylag igen kevés írás maradt fenn eredetiben, a papyrus és a viasz-íróanyag romlandósága miatt. Kétségtelen mégis, hogy a rómaiaknál is van egy időhatár, ami egy sokkal gyorsabb ütemű fejlődés kezdetét jelenti az előzőhöz képest /:a Kr.e. II. sz.:/: s hogy gyakorlati célú írások is e határidőtől kezdve maradtak csak fenn reánk.

A római birodalom szétomlásával a történelemben bevonuló északibb európai népek a szóbeliség kultúrfokát élték. A nagy központosított szervezet szétesésével jórészt szétbomlott az állami, gazdasági s más szervezet is, amelyeket a rómaiak északi provinciáikban létesítettek: nem volt még ezen területek életszintje oly fokon, hogy a római kultúreredményeket önállóan tovább tarthatta és fejleszthette volna. Újabban gyakoribban emelkednek hangok oly értelemben, hogy nem lehet szó a teljes sülyedésről, minden kultúrérték elvesztéről. Nagyjából helyeselnünk kell ezt: hiszen ismeretlen népek nagy tömege került egyúttal a történelem, tehát a szervezettebb életfolyás határai közé. Róma nemcsak provinciáiban, hanem az északi barbárokra is hatott századok folyamán: a római élet civilizációja, tehát zárt államból általános emberi érdekekre alapuló állammá való átalakulása egyrészt gyöngítette ütőerejét, másrészt átkölcsozött kultúrájából, szervezetéből alapelemeket az Északra is: a két világ, egyszerre összefolyt egymással, a most már szervezettebb germánok természetes ereje áttört a határokon. A birodalom sülyedése egyúttal a szomszédság emelkedését jelentette némileg: a római kultúrkör helyébe a nyugateurópai kultúrkör fogalma lépett.

Az új területeknek, de az északi-római provinciáknak sem volt életszükségletük az írás: felvételére hiányzott még a kultúra érettségének kellő foka: az íráshasználat visszafejlődött. Jellemzően a híg arányokra, amelyekkel Észak átvette e római kultúrát, uralkodói udvarokban keletkezett némi okleveles gyakorlat, a római császári mintájára: francia területen maradt némi magángyakorlat is.

De egyik sem életerősen, inkább csak utóhangként. A szóbeliség a következő századok folyamán még inkább felülkerekedett: a VIII–X. századokban általánossá vált. Ezt a kort az írás ellen való reakció korának nevezhetjük.

Az igazi régi római területek, elsősorban Itália, azonban sohasem felejtették el teljesen az íráshasználat célszerűségeit. Az antik nevelésrendszer tipikus iskolája a rhétoriskola volt: gyakorlati magvukban tulajdonképpen jogászképző iskolák. Ezek valamiként mégis éltek tovább is: még magánügyleteknek írásbafoglalása is meglehetősen szokásban maradt. Azonban, tudjuk, általánosérvényűsége az írás már előbb sem emelkedett: nem volt olyan oktatásrendszer sem, amely az írást mindenütt egységessé tette volna. Vidékekhez, iskolacsoportokhoz volt kötve fejlődése. A birodalom, Itália egységének szétbomlásával az írásnak ez a különbözősége még fokozódott. Itália területén vidékenként sajátos írások alakultak ki: valamennyien a régi római feliratok merev nagybetűs írásából keletkeztek, a merev tagok kurzív elhajlításával, szétszedésével. A vidékek írásai azonban végül is annyira különböztek, hogy egymásközi használatra, be nem avatottak számára, szinte használhatatlanok voltak. Még erősebben elváltoztak természetesen az írások a volt római provinciákban, spanyol, francia, brit területeken, ahol, mint említettük, az írásbeliség csenevészén mégis csak folytatódott. E különböző, gyakorlati célú folyóírásokat nevezte el az írástörténet „nemzeti írások”-nak. Használatuk egyes vidékekre korlátozódott, s azonkívül tulajdonképpen a jogászmesterség, a nótáriusok írása voltak, nem pedig az általános érintkezés írásai: használatukra szaktudás kellett.

Mindez tehát nem volt kedvező alakulás abban az irányban, hogy az írás egy nagyobb kultúrközösség érintkező eszköze legyen. Nagy területeken, általános érvénnyel használt egységes írás fejlesztheti csak ki az írásbeliséget, vonulhat csak be a mindennapi élet közhasználatába.

Másrészt azonban nemcsak eddig, hanem a római birodalom bukása után is folyton szivárogtak át Északra Itáliának továbbélő kultúrelemei. És pedig most már főként egy népek-

fölötti organizáció útján: a római Egyház útján, amely a római nagyszabású organizációs gondolatot tovább hordozta magában. A X. században befejezte nagyszerű hódításait ez a szervezet: nyugat- és közép Európa nagy vidékein véglegesen megvetette lábát. A római birodalom zártabb kultúregységének bukását egy lazább, de új, igen nagy lendületeket egybefogó szervezet megalakulása pótolta. Ez az átfogó szervezet körülbelül az intellektuális osztály egységét jelentette, a kialakuló Európában. Tagjai nem csupán valláshirdetéssel foglalkoztak: a közösségelet akkori teljes egysége természetessé tette, hogy a közösség irányításában is erős szerepük volt. Eltekintve attól, hogy a birtokokkal, amelyek Európa területeinek jelentékeny hányadát alkották, hatalmas anyagi erőt képviseltek, ép nemzetek fölötti, általánosérvényű szellemiségük miatt a kormányzás, igazgatás minden ágában szerepelni látjuk őket.

E nagy szervezetnek központja Itáliában volt, a régi írasterületen: a Kuria át is vette környezete íráshasználatát. Természetesen szintén egy táj-írást, nem alkalmasat általános terjedésre. De az írásbeliség gondolatát, mint az antik kultúra sok más tartalmát is, hivatva volt e központ Itáliából, a régi kultúrának az egész középkoron át nagy, állandó rezervoárjából átszivárogtatni Európába, az Egyház egységes szervezete által.

Mihelyt odafönn kísérletek történtek, római tradíciókra, nagyobb világi birodalom létesítésére is, erősebben mutatkozott szüksége annak, hogy az államot támogató egyedüli egységesen szervezett testületnek, a papságnak maradandó egyöntetőségét biztosítsák. Nagy Károly frank birodalmában a kereszténység terjesztése és szervezése azonos volt az állam terjedésével, szervezésével. A papságnak egysége a hitvallásban, liturgiában, stb. egyúttal az állam egységét is jelentette. Az Itáliából jött írás-gondolat szükséges eszközévé lett ez uniformizálódásnak: az írott hittételek, szentkönyvek, rendelkezések nagy területekre pontos szövegeket vihettek. Nem a „nemzeti írás” kurzív, de csak szakértő számára olvasható írása kellett ide: a betű inkább az olvasás céljaira kellett, mint az íráshasználat céljaira. Nagy Károly tehát a régi „könyvírások” változatainak egyikét választotta ki: az antik kapitális, felírt írásnak jól olvasható, bár nehézkes betűit, amiket a szerzetesrendek kolostori buzgalma, régi szövegek másolásainál, mindig használt. Olyan betűket mégis, amelyek a gyakorlati írásból átvettek, már némi kurzív elemeket, anélkül, hogy folyóírás-szerű használatra alkalmasak lettek volna. Nagy Károly híres írásreformjának lényege az volt, hogy egységes, jól olvasható írást adott, még pedig egy egységes szervezet, a papság kezébe. Az olvasnitudás lehetővé volt téve most már: és kötelezővé is, legalább elvben. Az írnitudás azonban, csak speciális képzettségűek birtoka volt, később erősen növekvő mértékben terjedt ugyan, de szinte a középkor végéig csak az olvasnitudás követelményét hangsúlyozzák papjaikkal szemben az egyházi rendelkezések.

Ez az egységes írás, a „karoling minuszcula”, – tulajdonképpen a mi mai nyomtatott betűink, – nagy területeket s tömegeket felölelő normál-írás volt: s egy, bármely primitív, de messzi területeken egységes érintkezési eszköz létezése már önmagában rejti a közösség fejlesztésének lehetőségeit. Eleinte csak elvonult kolostorszobák másoltak: amikor, a X. sz.-ban, a kereszténység egyházi szervezete állandósult mindenfelé, a betű kezd előbukkanni, nehézkesen, gyakorlatlanul bár, a gyakorlati élet területein is. Természetesen csak az egyház tagjainak kezén, ha világi ügyekben is: mint ahogyan csaknem az egész középkoron át nagyjából az egyházi osztály fogalmához tartozott az írni tudás fogalma.

Az óriási szervezet, Európát felölelő intellektuális hálózat, szinte szociológiai törvényszerűséggel kényszerítve volt arra, hogy az írásbeliséget növekvő mértékben fejlessze. A nyugati részeken igen eleven megmozdulás tapasztalható már a XI. században: keleten még sokkal kevésbé. Jogi ügyletek írásbafoglalása volt főként az írás gyakorlati használatának területe: az okleveleket részben a Karoling minuszcula nehéz olvasás-betűivel írták, részben könnyebb betűivel, oly külső formákkal, amik a nemzeti írásokat, tehát a jogi érvényű írásokat, igyekeztek utánozni.

Itáliában maradt egyedül laikus, nem pap-kézen az írás, világi nótáriusok mesterség-írásaként. De az északi írásgyakorlat hatott vissza e régi írasterület gyakorlatára is, alkalmaz-

codni kényszerítvén azt. A Karoling minuszskulának, évszázados ellenkezés után, engedni kellett Itáliában is: csak a XII. sz.-ban, de akkor véglegesen, tűntek el az itteni „nemzeti íráskövek”. Az érintkezési eszközben való ezen egyesülés élénk mozgalmat váltott ki Itáliában, különösen felső, az északkal határos részein. A rhotoriskolák felvirultak, hiszen elsősorban jogi természetű írásbeliségről lehetett szó: csoportosultak ez iskolák és megkezdődött az északitáliai nagy jogi egyetemek kialakulása. S egyúttal északitáliai városoknak, – azelőtt jelentékteleneknek – vezetőszerpe Itáliában.

Itália azonban külön világ, a laikus polgári kultúra világa, ellentétben az új Európa teljesen papi intellektuális rétegének vezetése alatt álló kultúrájával. Természetes, hogy egy új fejlődés kezdetei először a régi kultúrterületen mutatkoztak; de az északi kultúrszervezet ellentétes volt, nem vehette át a déli polgári szervezetet. Csaknem egyidejűleg tehát az északitáliai felvirágzással hasonló jelenségeket látunk nyugaton, francia területen: iskolák csoportosulását, majd egyetemmé alakulását.

A pápák kormányzati-jogi szerepe európaszerte növelte a kívánalmakat tanultságát illetően: másrészt a klérikus-pálya épp e szerepnél fogva az érvényesülésnek oly lehetőségeit nyújtotta, amilyenekre csendes úton másféleképp senki sem számíthatott. A pálya lényege az írásbeli fogalmazás funkcióiban állott: a jogi természetű oklevél fogalmazásában. E célra kellett az északi viszonyoknak megfelelő iskolák: s ily iskolák csoportosultak elsősorban a nyugat nagy centruma, Páris köré.

Francia területen, mint említettük, a római rhotoriskolák hosszú időig tengődtek még a birodalom bukása után; a déli, Itáliával szinte összefolyó vidékeken a jogi írásbeliség és iskolázás élt mindig valahogyan. Most a rhotoriskolák északi célokra átmintázott utódai újra életrekeltek Párisban. Már a XII. sz. elejétől nemzetközi látogatottságra tettek szert; egy századév alatt Európát vezető egyetemmé alakultak, a művelt világ büszkeségévé.

A párisi egyetem egész lényegét félreérti a történeti irodalom. A magas tudományok közül az orvosi és a világi jogi nem szerepelt itten, ez utóbbit az egyház ki is tiltotta innen. A theológiai volt az egyetem büszkesége, a történetírás főként azért méltányolja. Holott ez csak magas kivirágása volt a párisi nagy iskolacsoportnak, mi spontán egyesült később egyetemmé. A facultas artium, – bár csak előkészítő foka volt a magas facultásoknak, – volt a nagy vonzóerő, mely a legkülönbözőbb országokból a hallgatók tízezreit hozta ide. Nem az e fakultás, aminek az elméleti pedagógia története hirdeti: nem csupán általános műveltséget adó iskola: hanem a klerikusok tömegének nevelője, gyakorlati jogikormányzati pályájukra. A hét szabad tudomány között a lényeg a grammatika, amely azonos a latinul írtudás oktatásával, s a rhotorika, amely a jogilag fogalmaznitudás iskolája. Átmódosult antik rhotoriskola, amely az Európa itáliánkívüli részében főként az uralkodó főúri-főpapi udvarokra korlátozódó jogi okleveles gyakorlat elsajátítására szolgált, udvari papoknak készülő hallgatók tömegei látogatták, otthoni szerencsés pályafutásuk reményében. S ezzel a gyakorlati célú írás központi tanítóhelye Európában. A most kialakuló oklevélírás mutatja is ily származása vonásait: Lényegében az általánosérvényű, jól olvasható Karoling minuszkula, de külsőségeiben igyekszik utánozni a régi, Itáliából eredt jogi-oklevélírás sajátosságait, míg a természetes írásfejlődés folyamán e külsőségek el nem maradoznak.

A párisi egyetemről a középkorban nem maradtak fenn anyakönyvek: ismerjük nagy, tízezres arányit, de az egyes nemzetek részvételéről határozott adataink nincsenek. Kétségtelen mégis, hogy nevelő szerepe az írásbeliség terén egész Európára ható volt. Ha egy távolfekvő ország írásait, pl. Magyarországot, összehasonlítjuk a nyugati írással, azt a meglepő eredményt kell levonnunk, hogy a XII–XIII. században, amikor az írásformák eredeti nehézségükből évtizedről-évtizedre hajlékonyabbakká, kurzivabbakká váltak, a magyar gyakorlatban ez új s új formák lényegtelen időkülönbséggel jelentkeztek mindig a legnyugatibb után. S ugyanígy más országokban is: az írásbeliség külső képe szinte bámulatos egyöntetűséget mutat minden évtizedben. Pedig a Nyugat és a Kelet között nagy különbségek voltak úgy kulturális, mint nyelvi tekintetben: a keleti szükséglet, eleven gyakorlat sok-

kal kisebb lehetett, mint a francia, az írás kifejlődését sokkal lassabban erőszakolhatta volna ki magának. A területről-területre való átvétel pedig sokkal nagyobb időközöket mutatna fel a formák megjelenésében Franciaországban és Magyarországon: azonkívül a formákat kétségtelenül módosította volna. Nem lehet itt tehát másról szó, mint egy nagy központi iskola vezetőszerepéről: e két század valamennyi jó, modern oklevélírója a párisi egyetemről került ki.

Ezzel az egyház kezéből ugyan nem került ki az írás, de kijutott mégis a világi élet területére, a tömegesebb gyakorlati használatra. S a gyakorlati írássá való alakulás ezzel mégsem hozta a vidékenként való formaelfajulás veszélyét: az egységes iskolázás nem engedte a fejlődés e kritikus idejében külön területi, egymás számára használhatatlan írástípusok keletkezését. Párisban óriási üzeme volt az írásnak, többéves fegyvelméssel folyt a tanítás: amíg tehát, a tömeges másoló és előadástjegyző tollforgatás segítségével is, az írás egyre kurzívabb formákat vett fel, addig a fegyvelmezés rögtön tiszta, általános formákat teremtett e kurzív elemekből, megakadályozván így a szeszélyes, egyéni és vidéki torzításokat. Fegyvelmezett kezek bámulatosan könnyed, gyors folyóírásai alakultak így tehát ki a nehézkes könyvírásból másfél évszázad leforgása alatt: az általános érvényű, könnyen olvasható s írásra is könnyen használható európai folyóírás a XIII. sz. derekán nagyjából készen volt.

Az állami és jogi élet gyorsan érezhette az ily írással felszerelt tanult emberek használhatóságát, előnyeit: a párisi nagy iskola nem maradt sokáig egyedül. Páris központi szerepét ép az mutatja, hogy nem a szomszédos országokban létesülnek utána és mintájára első egyetemek, hanem először a távoli vidékeken, amelyeken leginkább érezték a párisi egyetemjárás nehézségeit. Angliában, cseh, lengyel és magyar területen, majd keleti német területen. Valamennyien a párisi egyetem szervezetét másolták le: csak a későbbi-középkorban utánozta némely egyetem az itáliai egyetemek típusát. Egyúttal a nagyobb egyházi székhelyek iskolái is így idomultak s indultak fejlődésnek, Párisból kikerült magisterek vezetése alatt. A XIII. sz. derekán az írásbeliség külső színe megfelelt ez iskolarendszernek. Ha az írásokat területileg áttekintjük, világos képét látjuk az egyes vezetőegyetemek hatásterületének. Franciaország, Német-, Cseh-, Lengyel-, Magyarország egy egységes területet alkot, ha német területen mutatkoznak is már a helyi iskolázásnak erősebb nyomai. Anglia állított, Páris után először egyetemet magának, már az írásnak kurzívává való fejlődési idejében: lényeges sajátágaiban azonos tehát a párisi írásterület, de mégis oly, önmagában egységes külsőségeket mutat, amelyek amattól megkülönböztethetővé teszik az angol írásterületet. A spanyol félsziget mindig átmeneti kultúr típus volt az itáliai és a francia típus között: egyetemei is így alakultak meg, s írásterülete, egész írásbelisége is ily képet mutat, élesebben különbözve a franciától, mint az angol terület, bár határos Franciaországgal, mégis nagy a különbség, míg pl. a francia és magyar írások lényegükben teljes egyezést mutatnak. S végül Itália: az első, felületes pillanatra is egészen más írásképet mutat, mint az északibb vidékek. Bár az osztrák területek szomszédosak vele, írásuk élesen elkülönül az olaszokétól és lényegében a francia írások formáit mutatják, – úgy, mint ahogyan az írásbeliség belső jelentőségű sajátágai is.

Mindezen eltérések az írásformákban azonban csak olyan méretűek voltak, hogy a kölcsönös olvashatóságot, használatot egyáltalán nem akadályozták. Európa intellektuális rétegei ugyanazon, jól folyó, gyakorlati írást használták már.

A főiskolákat járt klerikusok a hét szabad tudományban tulajdonképpen teljesen világi tanulmányokat sajátítottak el: igen kicsiny töredék volt az, amelyik a teológián is folytatta tanulmányait. A clericus így hamar alakult át „clerc”-é, diákká: műveltségének, tanultságának alig volt valami köze az egyházi hivatáshoz. Tömegük csakhamar telített minden helyet, amit az egyházi beneficiumok nyújthattak: a legtöbb csak akkor szenteltette magát pappá, amikor ily beneficiumhoz juthatott. Mind nagyobb része fordult a képzettségét illető megélhetés más útjaihoz: világiakhoz, városokhoz, és magánosokhoz szegődtek, írásbeli teendők végzésére, vagy iskolákhoz, mesterekként.

Most már a gyakorlati élet területén dolgozó ember is érezhette, s bámulhatta is az írásnak, a gyors, pontos feljegyzésnek hasznát saját üzeme számára. Nemcsak a városi adminisztrációban, hanem az üzleti s gazdasági életben is megjelenik az írás. Állami, földesúri, városi, üzleti összeírások, könyvek keletkeznek: a levelezés az ügyvitel mind apróbb részleteiben jut szerepre mindenütt. Az államterületeket, sőt nagy üzleti vállalkozásokat szervező írásmunka megkezdődik és önmagát fejleszti tovább.

Eleinte a latin nyelvhez volt kötve az egész írástanítás, az egész írásbeliség: a gazdasági területen is. Egész természetszerűleg ment e teherrel való szabadulás. A XIII. sz. elején nyugaton már jogi érvényű oklevelek is akadnak népnyelven írva: a század végétől már mindenütt tömegessé válik a népnyelven való oklevelezés. Az íráshasználat terjedésére döntő jelentőségű: amit azelőtt, csakis felső iskolákon, s csakis a latin stúdiummal kapcsolatban, évekig kellett tanulni, azt most hónapok alatt el lehetett sajátítani.

Ugyancsak a XIII. sz. folyamán jött közhasználatba a papiros, a drága pergamen helyett: az írás népszerűsödése kényszerítette ki e technikai újítást, s az írás további népszerűsödését szorgálta az.

Az egyetemek egyedüli vezetőszerese az írásfejlesztés terén a XIII. sz. végén megszűnik: az írást az élet maga viszi tovább. A klerikusok már nem is igen számítanak egyházi érvényesülésre: tele van a világ velük, kínálják tudásukat, íráskészségüket mindenfelé. Vándormódrá, pár hónapra nyitnak iskolákat különböző helyeken: a kisebb polgári osztályból valók is igyekeznek olcsó pénzen hozzájutni az íráskészséghez. Nagyapáik idején még nimbuszal övezett, fölüeny művészet, előkelő körök birtoka: most a köznapi élet gyakorlati eszköze. A gazdasági élet kap utána a legsietősebben.

Ott, ahol az írásbeliség gondolata hamarosabban megszokottá vált, s hol egyúttal a gazdasági élet csak alapos szervező készséggel volt összefogható, ott látunk igen korán széleskörű írásbeliséget s egyúttal szinte megmagyarázhatatlan méretű gazdasági előtörést: Németalföldön és Firenzében. Németalföld, igaz, közvetítő vidék a brit szigetek és a kontinens között: de földrajzi helyzete eddig még sohasem tette nagygyá. Vizektől szétrongyolt földterület, lakói nehéz, tervszerű összetartó munkához voltak szokva. A gyapjúipar, angol gyapjú feldolgozása a kontinens számára, ezernyi műhelyben folyik. A XII. sz. elejétől megjelenik az új szervező elem, az írás. A szétszórt munka hirtelen megtalálja a maga közös, nagy eredményekkel kecsegtető céljait: két évszázadon belül Németalföld Európa leggazdagabb vidékévé lett, az újkor elején világhatalommá. Mégpedig különösebb politikai összefogás nélkül is: államszervezete aránylag laza maradt mindvégig. – És az írásbeliség egészen szokatlan, korai elterjedését figyelhetjük meg itt egyúttal. A kicsiny írnudás üzeme itt jelentkezik először: innen indulnak ki s terjednek el a XIII. sz.-ban német területre a zugiskolák, az egyházi hatóságok üldözése ellenére is. Itt alakulnak már a XIV. sz.-ban jámbor testvériségek, amelyek Istent elsősorban könyvmásolással, könyvek szervezett terjesztésével akarták tisztelni: s legkegyesebb tettnek azt tartották, ha másokat megtaníthattak az írás mesterségére. – A németalföldi vidékekkel összefüggő a német Hansa megalakulása és gyors növekedése kereskedelmi és politikai nagyhatalommá: a Hansa történetének legmodernebb gazdaságtörténeti kutatója egyenesen az írásbeliség alkalmazását tartja e hirtelen kifejlődés végső okának.

Firenze ugyancsak átmenő vidék Itália és az északibb Európa között: a XII. sz.-ig mégis csak jelentéktelen városka. Nem tenger partján: s már eléggé hegyes, nem különösen termékeny vidéken. Itt is a gyapjú ezernyi apró műhelye: a kemény munka szükségessége. De szintén oly vidék, mint Németalföld: az új, egyetemi írásfellendülés közvetlen területén. Szinte úgy tűnik fel, hogy, ha tengeri kereskedő város lett volna régóta, sohasem hathatott volna egy új, szervező elem e város fejlődésére annyira, s ily hirtelen: az edzett, kemény tömeg apró munka szervezése csodákat művelt. Firenze egy századév alatt Európa bankárjává lett, majd egy új európai műveltség szülővárosává és vezérévé. S tudomásunk van arról,

hogyan a városban már a XIV. sz.-ban úgyszólván minden családfenntartó férfi tudott írni: s a gyermekek tízezrei jártak iskolába.

Az írás tehát kikerült az egyház köréből, amely felnevelője volt. S egyúttal kikerült az előkelő társadalmi rétegek köréből is: a nagyúr még a középkor végén sem tartotta magához méltónak az írnitudást. Ellenben a lehető legmélyebb alapot, a gyakorlati életet ragadta meg, abba vegyült bele szervező elemként.

Es ezzel tette meg az írásbeliség fejlődése a döntő lépést. A régi kultúrák is írásbeliek voltak: de úgy Egyiptomban, mint Indiában, Kínában egyes kiváltságos társadalmi rétegekhez tapadva élt az írás, sőt az írástudás alakított ki néhol ily kiváltságos rétegeket. Egy bizonyos fokon meg is állott tehát az írásfejlődés: A kiváltságos rétegnek érdeke volt, hogy általános érvényű, mindenki által használható írás ne keletkezzék. Az antik kultúrában viszont a vagyonhoz és előkelőséghez kötődött az írás, mert a rabszolgairás is vagyont tételezett fel: már mozgékonyabb alap, már fejlett betű-írásból indult ki, de hiányzott az írásbeliség egyöntetűsége. Az egyház kezében sem vált volna talán oly egységes érintkezési eszközzé, ha az egyház egy egyetlen zárt politikai szervezetű állam papi osztálya lett volna csupán: nem lett volna oly szüksége egy ilyen szilárdan beágyazott osztálynak egy egységes érintkezési eszközre: vagy, ha igen, igyekezett volna azt magának monopolizálni. Azonban egy földrész messze tájait áthálózva, különböző államalakulatokban szerepelve, az egységes írás a szociológiai emberközi viszony belső törvényeinél fogva fejlesztette önmagát: s gyakorlati alkalmazásra kialakulva, folyt ki az egyház kezéből szét a tömegek közé.

Itt a magyarázata annak, hogy miért ép az írásbeliség szerepét tartjuk a történeti fejlődés megfigyelendő alapjának, s miért nem az oktatásügy fejlődését. Mert nem a kultúrjavak céltudatos átadása új generációk számára, tehát az oktatás, a lényeges: hanem lényeges az életet idővel minden apróságában kísérő és segítő elemi szervező funkció, az írás. Oly mozgalmakat okoz ez, amelyekkel szemben az oktatás gyakran konzervatív, ellenálló funkciónak tűnik fel.

A nagy tömegek döntő bevonása az új érintkező, szervező hatása alá már a XIV. században megtörtént. A könyv nyomtatás feltalálása már csak zseniális alkalmazkodás volt a tömegfejlődéshez. S egyúttal új tempót diktált annak: oly fejlődést, amelyhez hasonló kultúralakulás azelőtt fel nem mutatható. A formálisan nem, de a betű által lényegesen mégis megszervezett társadalom mind erősebben kiszabadult a helyhez kötött szervezettség alól: új közösségek keletkeztek, egymást sohasem látva, egymással sosem érintkezve, a betűbe foglalt gondolatok hatása alatt. –

– A XII. sz.-tól kezdve, mint említettük, a történeti élet terén mindenütt új fejlődések tapasztalhatók, mindig gyorsuló haladással. A természetes közösség küzd még az új, írásos közösséggel: a középkor végén oly jelenségek mutatkoznak, amelyek arra vallanak, hogy már ily szervezettség önmaga is képes arra, hogy Európára szóló hatásokat idézzon fel: a humanizmus, a renaissance és a reformáció: vagy a Föld európai meghódításának kezdete.

Világos dolog, hogy az Újkor történetét, eseményeit, államának, társadalmának, szellemi életének, gazdaságának jelenségeit nem az írásbeliség fejlődésének körülményeiből fogjuk magyarázni. A tartalmat mindenütt az élet adja: minden erő, szín, boldogság és tragikum csak tőle való. Mindennek hatalmas és változatos játékát azonban az írásban átszőtt életen, emberiségen vonultatjuk át: a közösségalakulásoknak és fejlődéseknek csak új dinamikáját kíséreljük meg ez eleven alapszövedék alapján megérteni. Megfigyelésünk, előadásunk emberi erőt meghaladó tárgya és gyönyörűsége mindig maga az emberi élet marad.